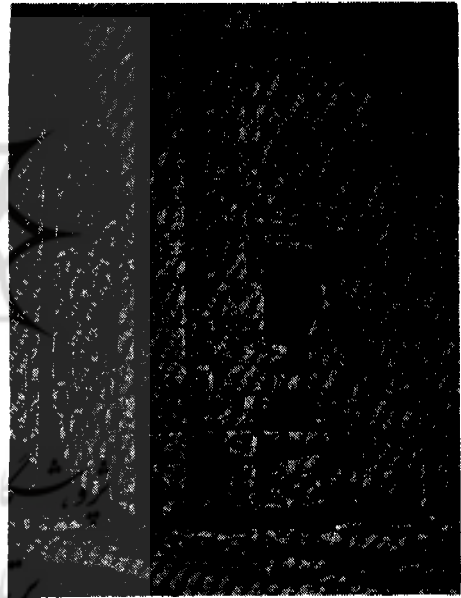

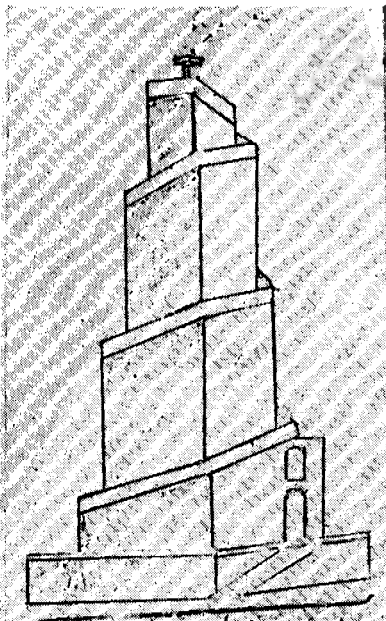
منار و مناره تزیینی در آثار تاریخی اسلامی ایران

دکتر عباس زمانی
استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه تهران

وسایر بناهای ایران اسلامی است، مناره نام دارد و ظاهراً برای این است که مؤذن روزی چندبار بر بالای آن صعود نماید و اذان بگوید. این مطلب درست است و به همین جهت نام دیگر این ستونها مؤذنه می باشد ولی مناره قبل از ظهور اسلام و اذان مؤذن نیز وجود داشته و در دوران اسلامی تحول یافته است که جریان این تحول بشرح ذیل، به اختصار، بررسی می گردد:

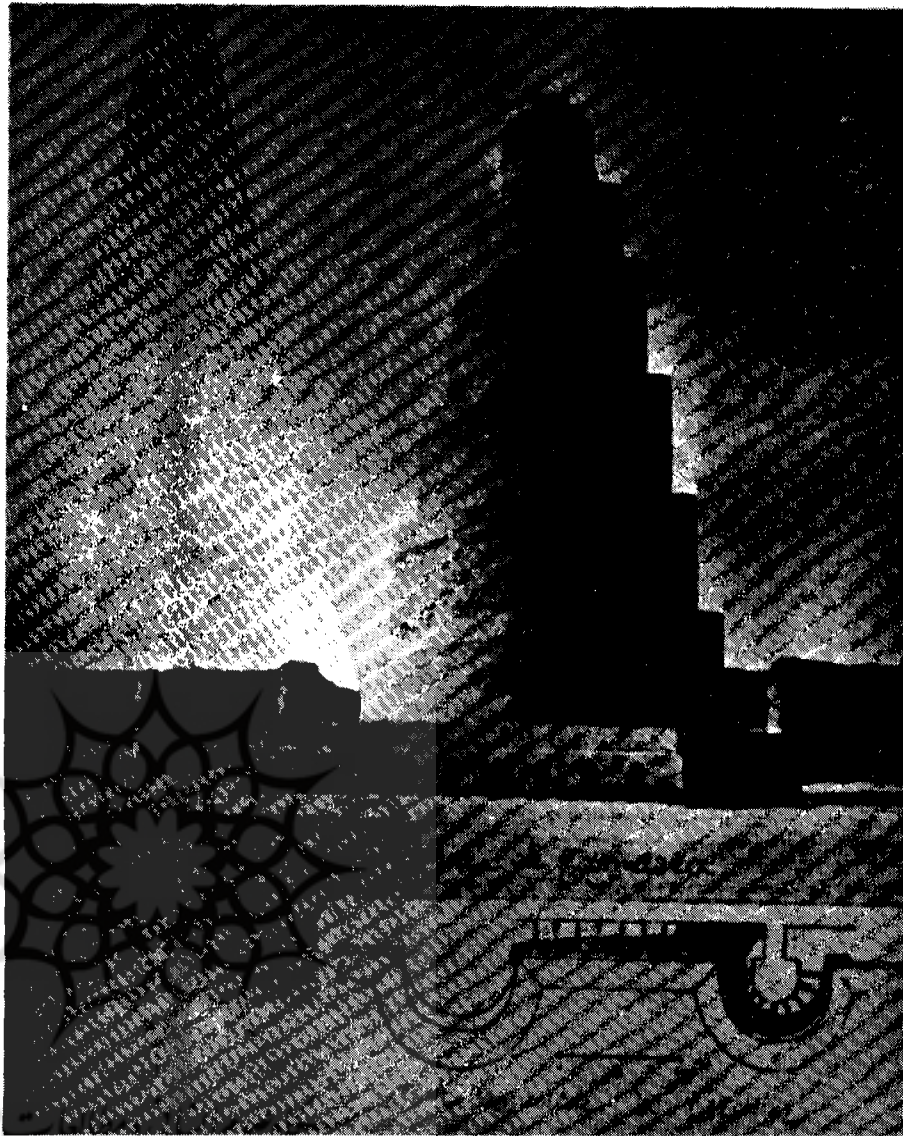
شکل ۴ - برج آتش فیروزآباد مربوط به دوره ساسانی که نمونه روشنی برای مناره مسجد سامرا بوده است

شکل ۱ - کعبه زردشت در نقش رستم فارس و مربوط به دوره هخامنشی که توسط بعضی از دانشمندان در زمره آتسگاهها بشمار آمده و شباهت به بعضی از مناره های اوایل دوران اسلامی دارد

هنگامی که از نزدیک بناهای مذهبی چون آستانه حضرت رضا (ع) در مشهد، مدرسه مادرشاه در اصفهان و مسجد سهسالار در تهران می گذریم در اولین نگاه ستونهای رفیعی می بینیم که نظراً به بالا می کشاند و چشم را با زیباییهای متنوع خود خیره می کند.

این ستونهای مجلل، که زینت بخش صدها مسجد و مدارس

پرتال جامع علوم انسانی

راست : شکل ۳ - مناره مسجد سامرا مربوط به اواسط قرن سوم هجری که شباهت فوق العاده به برج آتش فیروز آباد دارد

چپ : شکل ۴ - مناره مسجد قیروان مربوط به قرون اولیه اسلامی که تنه مکعبی آن شباهت به کعبه زردشت دارد

- ۱ - وجه تسمیه منار و مناره .
- ۲ - منار و مناره در قبل از اسلام .
- ۳ - مناره در قرون اولیه اسلامی .
- ۴ - تحول مناره در ایران دوره اسلامی .
- ۵ - مناره‌های تزیینی اسلامی ایران .

الف - وجه تسمیه منار و مناره :

منار یعنی جای نار و نور و بطور واضحتر آتشگاه و روشنایی‌گاه که کلمه مؤذنه و برج راهنمایی نیز به آن اطلاق گردیده است :

المنار : موضع النور «العلم يجعل للاهتداء في الطريق
 ۱۱ محجة الطريق ۱۱ ما يوضع بين الشیئین من الحدود»^۱ .

المناره : ج مناویر و منائر : موضع النور . ومنه منارة -
 المراكب والمسرحه والمؤذنه^۲ .

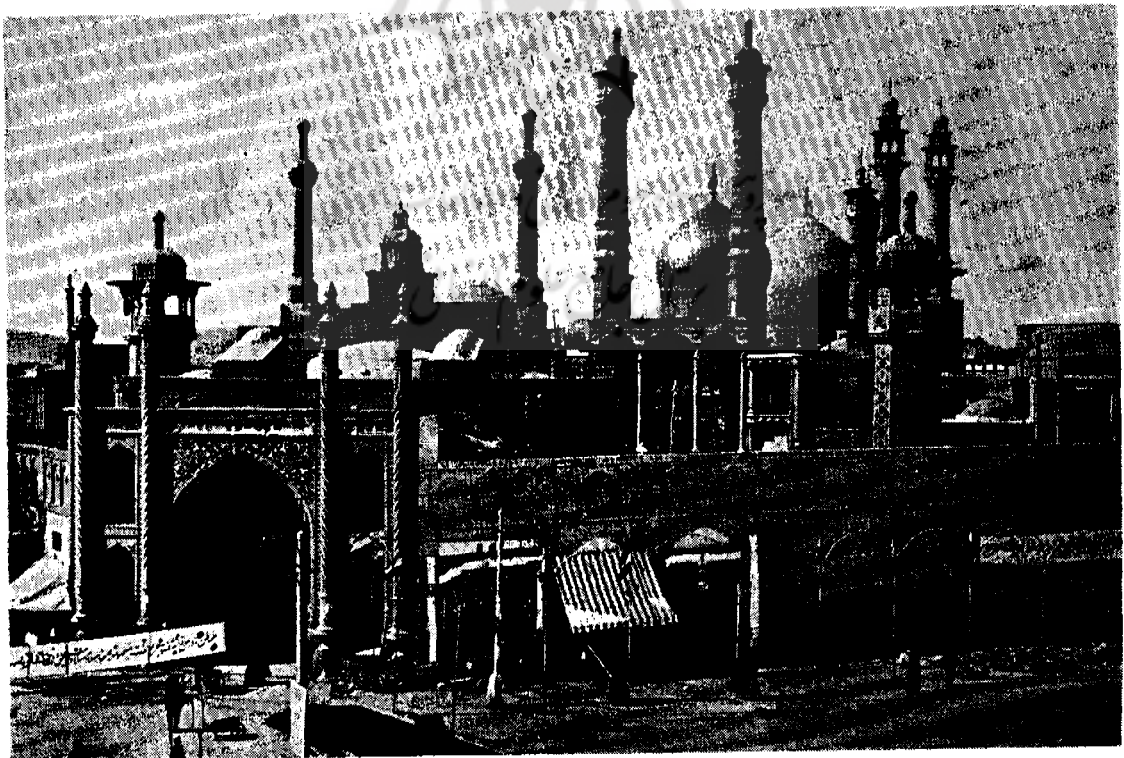
منار - ع (بفتح میم) جای نور، جای روشنایی،
 ساختمان برج مانند که در کنار راه می‌سازند برای چراغ روشن
 کردن یا راهنمایی^۳ .

مناره - ع (بفتح میم و را) جای نور، گلدسته، ستون
 بلند و ساختمان برج مانند که در معابد و مساجد درست می‌کنند
 برای چراغ روشن کردن یا اذان گفتن، مناویر و منائر جمع^۴ .
 منار بالفتح و رای مهمله . ع . چراغان و جای بلند که
 بر آن چراغ افروزند چرا که این صیغه اسم ظرف است بمعنی
 جای نور و مجازاً جای بلند از آن گفتند و دوستون که از خشت
 و یا سنگ بر زمین و شمال مساجد بنا کنند شاید که در زمانه قدیم
 بر آن چراغ می‌افروخته باشند بهمین سبب آن را منارا گویند
 بزبادتی تحتانی غلط محض است و نیز منار نشان که در راه
 برپا کنند^۵ .

مناره بفتح میم و راه . ع . روشنی جای و چراغ‌پایه
 و جای اذان گفتن افر^۶ .

۱ و ۲ - المنجد فی اللغة والادب والعلوم، چاپ پنجم، ۱۹۵۶،
 ص ۸۴۶ .
 ۳ و ۴ - فرهنگ عمید تألیف حسن عمید، سال ۱۳۳۷، ص ۱۲۱۴ .
 ۵ و ۶ - فرهنگ آندراج، جلد ششم، زیر نظر محمد دبیرسیاقی،
 تهران، ص ۴۱۳۶ .

شکل ۵ - مناره‌های آستانه حضرت معصومه (ع) در قم

مناره . . . . برج يك مسجد كه در بالای آن يك گالری وجود دارد و از بالای آن مؤذن پنج بار اذان روزانه می گوید.^۷

ب - منار و مناره در قبل از اسلام :

از قدیم الایام منار و مناره برای هدفهای کم و بیش مشابه با هدفهای دوران اسلامی در ایران و سایر کشورها مورد استفاده بوده است که چند نمونه بشرح ذیل ذکر می شود :

برج بابل - این برج در زمان حمورابی (۱۹۶۱-۰۰۳ قبل از میلاد) برای مردوک خدای بابل ساخته شده و پلکان آرد در خارج تعبیه شده بود . این برج « معبد سرفراز » نامیده می شد و در واقع تمام مراحل مربوط بستایش خدای طبیعت در آن عملی می شد و به عبارت دیگر جنبه مذهبی قوی داشت.^۸

ابلیسک هچپ سوت - در معبد پتاج ، از جمله معابد کرنک مصر ، دستون که در زیبایی و بلندی مشابه هم بوده در میان مجسمه ها برافراشته بوده است . در روی این ابلیسک ها پیام ملکه هچپ سوت (۱۴۷۹ - ۱۵۰۱ قبل از میلاد) وجود داشته و علاوه بر جنبه مذهبی برای یادگار و همچنین القاء زیبایی بکاررفته بوده است .^۹ اضافه بر ابلیسک برجهای دوتائی دیگری به نام پیلون ، در مصر معمول بوده و این پیلون ها به شکل هرم های ناقص مستطیل القاعده ، در طرفین ابتدای معبر معابد ، متقارناً قرار می گرفته است.^{۱۰}

زیگورات چغازنبیل - این برج عظیم مطبق در شرق دشت شوش برافراشته است و تصور می کنند سابقاً در اطراف آن مزارع و باغهایی برای روحانیان و خدمتگزاران این بنای مذهبی وجود داشته است . این برج ، منسوب به اونتاش گال (۱۲۲۷ - ۱۲۳۴ قبل از میلاد) پادشاه ایلام ، دارای پنج طبقه و ۵۳ متر ارتفاع بوده و در طبقه پنجم آن عبادتگاهی وجود داشته است.^{۱۱}

کعبه زردشت - این برج مربع القاعده در مقابل مقبره داریوش کبیر ، در نقش رستم و هم عصر با مقبره ، ساخته شده است و لوئی واندنبرگ استاد دانشگاه بروکسل آن را در زمره آتشگاهها بشمار آورده است . این بنا (شکل ۱) در روی سکوی سه پله و مربعی ساخته شده است و شباهت به بعضی از مناره های

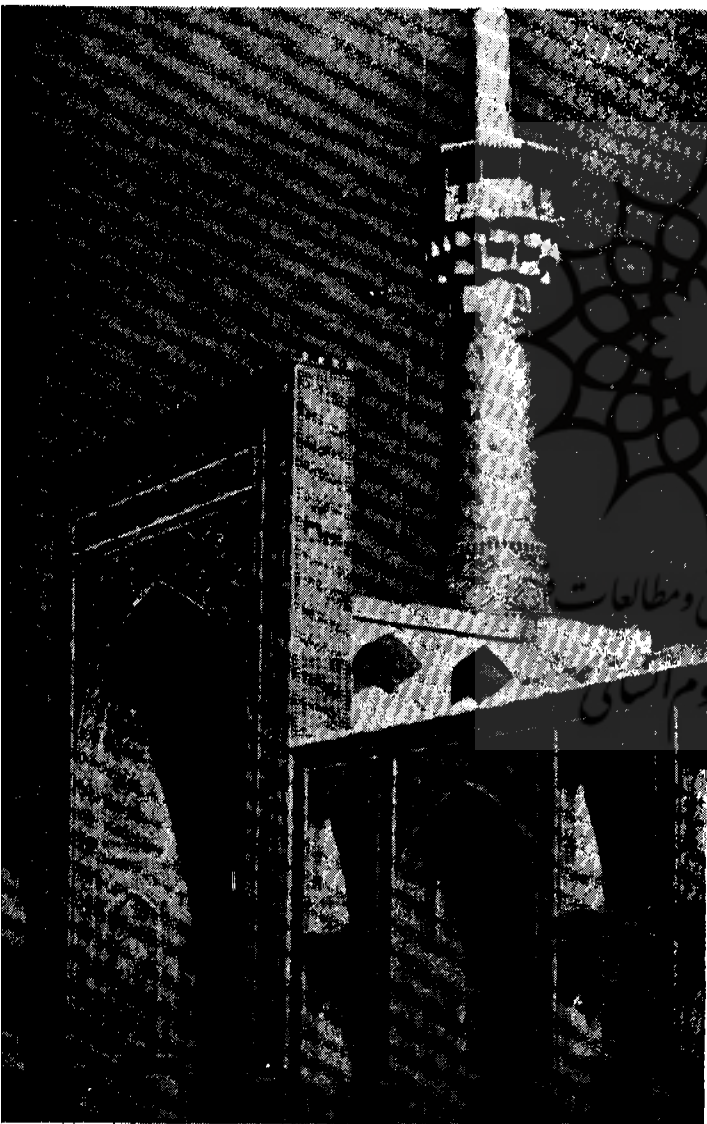
Grand Larousse encyclopédique, Paris, 1963 - v. 7, p. 369.

۸ - تاریخ ملل قدیم آسیای غربی تألیف دکتر احمد بهمنش ، تهران ۱۳۳۹ ، ص ۹۴ و ۹۵ .

Dictionnaire encyclopédique quillet, - ۱۰ و ۹ Paris, 1965, p. 4094 et 4785.

۱۱ - باستان شناسی ایران باستان تألیف لوئی واندنبرگ ، ترجمه دکتر عیسی بهنام ، تهران ۱۳۴۵ ، ص ۷۰ - ۷۲ .

شکل ۶ - یکی از گلدسته های آستانه حضرت رضا (ع) در مشهد

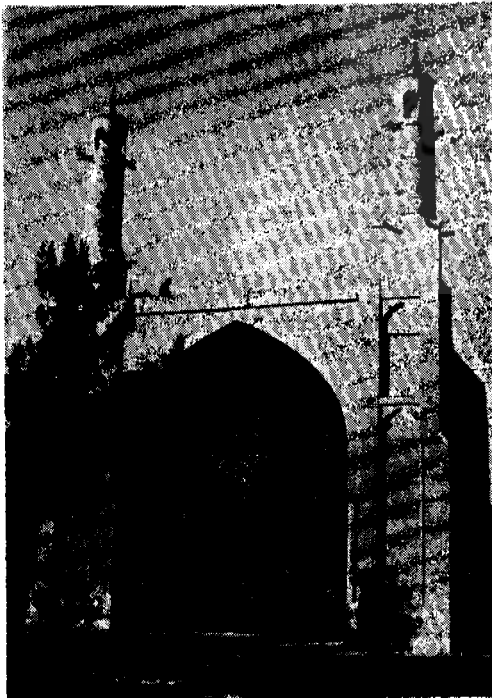
برج آتش فیروزآباد - در میان ویرانه‌های فیروزآباد مربوط به آغاز دوره ساسانی (۶۵۱ - ۲۲۴ م.)، چهار وجهی بزرگ و بلندی از سنگ و گچ وجود دارد و یکی از عناصر مجموعه ساختمان آتشکده فیروزآباد بشمار می‌رفته است. پلکان این چهار وجهی (شکل ۲) در خارج تعبیه شده و از آن طریق برای روشن کردن آتش بر فراز برج، به ارتفاع ۲۶ متر، صعود می‌کرده‌اند.^{۱۵}

مناره کلیسای یحیی در دمشق - استفاده مذهبی از این نوع برجها منحصر به مذاهب باستانی و یا دوره تاریخی شرق نبوده بلکه در بناهای مسیحی نیز از آن استفاده شده است. یکی از موارد کلیسای یحیی در دمشق است که در قرن اول هجری به صورت مسجد درآمد است. وقتی اعراب خواستند در چهار طرف مسجد چهار مناره بسازند برای ساختمان آنها از برج ناقوسهای آن کلیسا استفاده کردند و مناره‌ها را به صورت برجهای مرتفع مکعب شکل ساختند.^{۱۶}

ج - مناره در قرون اولیه اسلامی :

بنا به مراتب فوق، قبل از ظهور اسلام انواع مناره : مربع القاعده، مستطیل القاعده و غیره در کشورها و مذاهبهای

شکل ۸ - جفت مناره مقبره شیخ عموعبدالله بن محمد بن محمود، مشهور به منارجنبان، در گارلادان اصفهان، منسوب به دوره مغول

شکل ۷ - مناره ایوان جنوبی مسجد گوهرشاد مشهد مورخ ۸۲۱ هجری .
قرینه این مناره در سمت دیگر ایوان وجود دارد

اوایل دوران اسلامی دارد.^{۱۳}
 فاز اسکندریه - این برج راهنمایی در ابتدای دروازه اسکندریه، به ارتفاع ۵۶ متر و در سال ۲۸۳ قبل از میلاد، ساخته شده بوده است. این برج از مر سفید بوده و در بالای آن آتش چوب شعله‌ور بوده است.^{۱۳}
 برج نورآباد - این بنا که به میل ازدها معروف و به دوره اشکانی (۲۵۰ قبل از میلاد تا ۲۲۴ میلادی) منسوب است در دامن کوه و در غرب نورآباد فارس وجود دارد. پلکان این برج در وسط با پیچ و خم مناسب با بالا راه می‌داده و آتش فروزان بر فراز آن و در آتشدان سنگی جای داشته است.^{۱۴}

شکل ۹ - مناره مسجد
علی اصفهان مربوط به
اوایل قرن ششم هجری

مختلف معمول بوده و ، به طوری که در مورد مسجد دمشق دیدیم ، به مناره‌های اسلامی الهام بخشیده است .

تاریخ ساخت اولین مناره درعالم اسلام روشن نیست زیرا مساجد اولیه اسلامی چون مسجد مدینه ، مسجد کوفه ، مسجد بصره و مسجد فسطاط چندبار مورد تعمیر قرار گرفته و شاید مسجد دمشق اولین مسجد مناره‌دار بوده است . در گوشه شمال شرقی مسجد شوش نیز ، که بر طبق نوشته پرفسور گیرشمن در اواخر قرن اول هجری و تقریباً هم‌عصر مسجد دمشق ساخته شده ، مناره مدوری وجود داشته است^{۱۷} .

مناره مسجد سامرا - این مسجد در اواسط قرن سوم هجری ساخته شده و مناره منفردی (شکل ۳) در سی متری شمال آن قرار داده شده است . پلکان این مناره در خارج و حلزونی می‌باشد و در بالای آن اطاقک پنجره‌داری ، احتمالاً برای آویزان کردن فانوس ، تعبیه گردیده است . این مناره که از روی یک پایه مربع ارتفاع می‌گیرد از یک طرف شباهت فوق العاده‌ای به برج آتش فیروز آباد دارد و از طرف دیگر توسط بعضی از مورخین یادآور زیگوراتهای سابق بین‌النهرین تلقی شده است^{۱۸} . نظیر این مناره در مسجد دیگر سامرا ، بنام ابوالف ، نیز ساخته شده است .

مناره مسجد ابن طولون - این مسجد در اواخر قرن سوم هجری در قاهره ساخته شده و مناره آن تلفیقی است به این معنی که پائین ساقه آن مکعبی و بالای آن مدور و حلزونی است^{۱۹} . مناره مسجد قیروان - این مسجد در زمان خلفای اموی ، در کشور تونس ، ساخته شده و در دوره عباسی ، قرن سوم ، مورد تعمیر قرار گرفته است . مناره مسجد قیروان اصولاً مکعبی است و در زمره مناره‌های سبک مسجد جامع دمشق بشمار

۱۲ - باستان‌شناسی ایران باستان تألیف لوئی واندنبرگ ، ترجمه دکتر عیسی بهنام ، تهران ۱۳۴۵ ، ص ۲۷ و لوحه ۳۱ ج ۱ .
Dictionnaire encyclopédique quillet, Paris - ۱۳
VIIe, 1965 p. 4436.

۱۴ - جزوه شماره ۳ هنرهای تزئینی و بناهای تاریخی ایران ، نوشته آقای سید محمدتقی مصطفوی ، ۱۳۴۴ ، ص ۱۲۹ و باستان‌شناسی ایران باستان تألیف لوئی واندنبرگ ، ترجمه دکتر عیسی بهنام ، تهران ۱۳۴۵ ، لوحه ۸۴ الف .

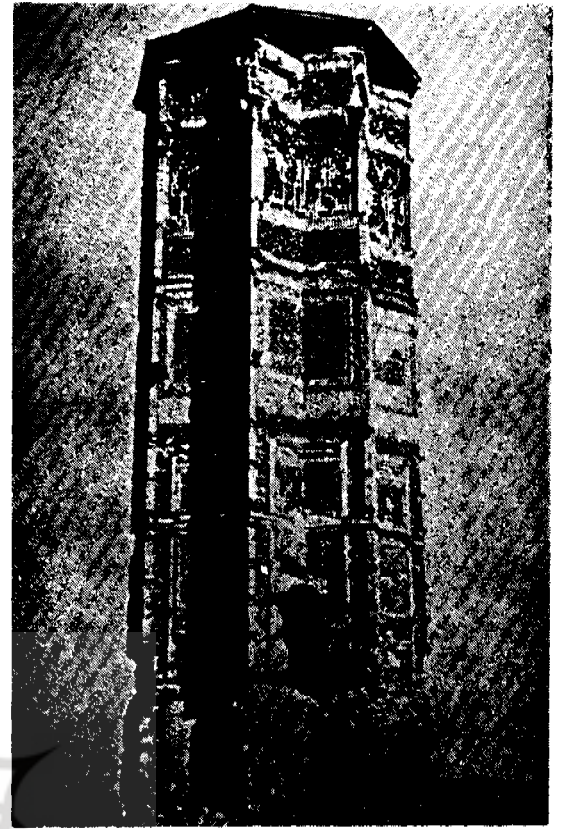
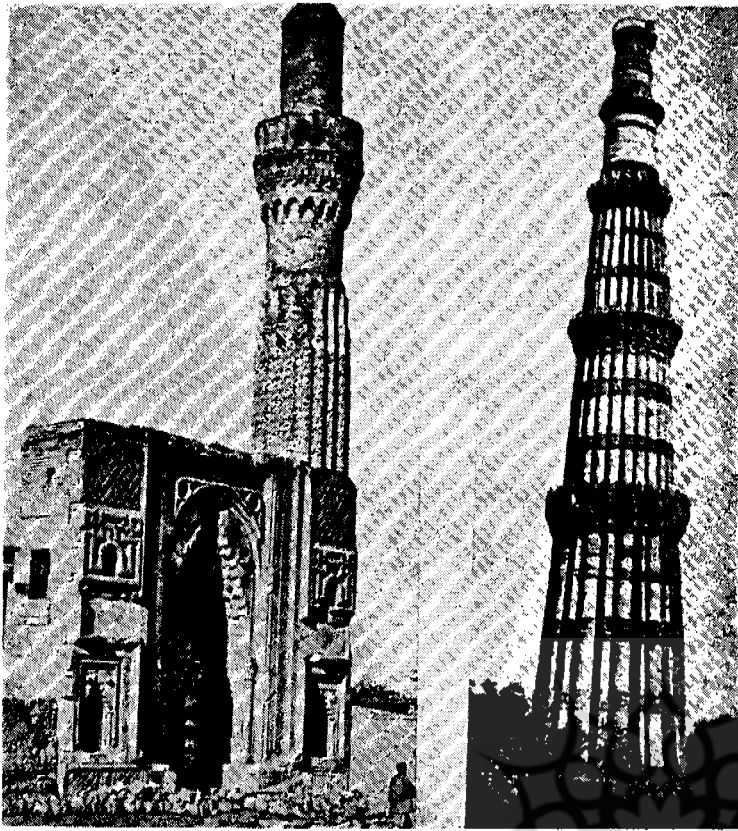
۱۵ - Madame Jane Dieulafoy, La perse et... - ۱۵
Paris 1887, p. 485-487.

۱۶ - جلد دوم تاریخ هنرهای مصور ، تهران ۱۳۴۰ ، ص ۲۱۶
تألیف استاد علی‌نقی وزیری .

۱۷ - مساجد ایران در دوره اسلامی از دکتر عیسی بهنام ، ضمیمه شماره ۵ سال سوم مجله بررسیهای تاریخی ، ص ۷۴۴ .

۱۸ - هنر معماری در سرزمینهای اسلامی ، نوشته ج . هوگ ، ترجمه دکتر پرویز ورجاوند ، تهران ۱۳۴۸ ، ص ۳۱ .

۱۹ - David Talbot Rice, L'art de l'Islam, Paris, - ۱۹
1966, p. 44.

شکل ۱۱ - دومناره که با شیار ومقرنس مزین شده است :
در سمت راست قطب منار دهلی مورخ اوایل قرن هفتم هجری
در سمت چپ منار سردر مسجد لارنده قوتیه مورخ ۶۵۵ هجری

شکل ۱۰ - برج مسعود غزنوی در غزنین مورخ ۵۰۸ هجری که باشیاریهای
شبه کتاب باز و خطوط کوفی و غیره مزین شده است

وبه حال این تحولات در مناره‌ها به نظر می‌رسد :

آمده است^{۴۰}. تنه سه طبقه این مناره در روی یک پایه مربع قرار
گرفته و شبیه کعبه زردشت ، در نقش رستم ، می‌باشد (شکل ۴) .

د - تحول مناره در ایران دوره اسلامی :

یکی از قدیم‌ترین مناره‌های موجود در ایران فعلی ، که
دارای تاریخ است ، مناره مسجد میدان ساوه می‌باشد . این
مناره در سال ۴۵۳ هجری ساخته شده و قبل از آن می‌توان
از منار سلطان محمود غزنوی در غزنه نام برد که بین سالهای
۳۸۸ و ۴۱۲ هجری ساخته شده است . قبل از این تاریخ نیز
ساختن مناره در مساجد ایران معمول بوده و یکی از مثالها مناره
مسجد شوش است که فوقاً ذکر شد . دیگر مناره مسجد جورجیر
اصفهان است که بین سالهای ۳۶۶ و ۳۸۵ هجری ساخته شده
و فعلاً وجود ندارد ولی مافرخی در سال ۴۲۱ هجری ، ضمن
شرح مسجد ، از مناره‌ای به ارتفاع یکصد گز نام برده است^{۴۱} .
احتمالاً مناره‌های قرون اولیه اسلامی ایران ، مانند مساجد
آن قرون ، از خشت خام و گل بوده و بزودی از بین رفته است

۱ - با اینکه نمونه‌های قبل از اسلام مناره‌های ایران ،
چون زیگورات چغازنبیل ، کعبه زردشت ، برج نورآباد و برج
آتش فیروزآباد دارای پایه چهار گوش است ، مناره‌های دوران
اسلامی ایران ، برخلاف غرب عالم اسلام ، اکثر استوانی نزدیک
به مخروط است و گاهی مناره شبه منشور نیز ، مانند مناره
مسجد جامع نائین ، بکار رفته است^{۴۲} .

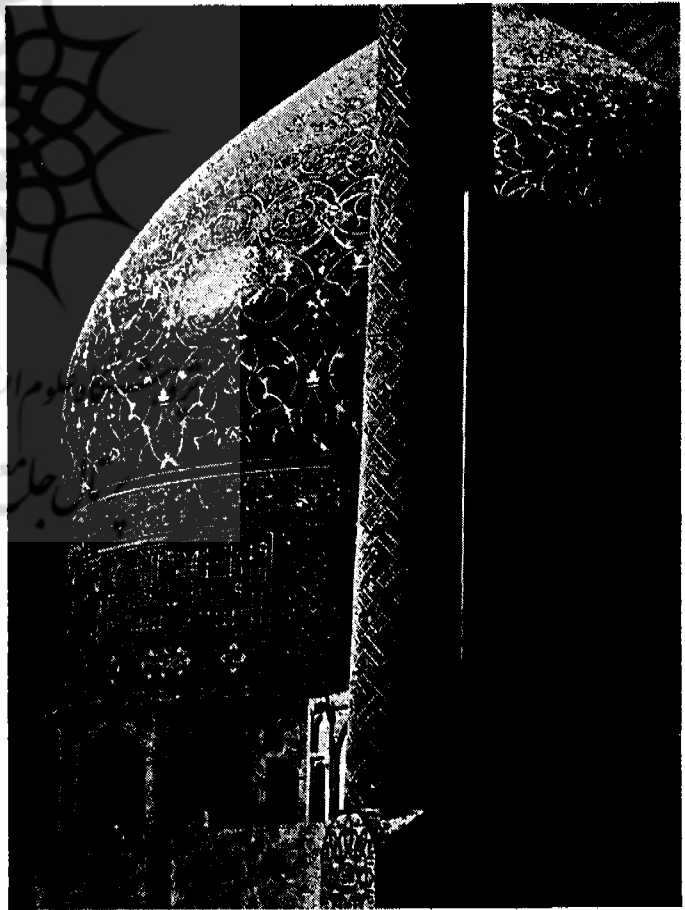
۲ - با اینکه پلکان برج آتش فیروزآباد در خارج قرار
دارد ، پلکان اکثر مناره‌های دوران اسلامی ایران در داخل
واقع است و در اطراف محوری به بالا صعود می‌کند . البته
اساس کار به هم نزدیک و در هر دو مورد پلکان به دور محوری
می‌پیچد ولی این محور در مورد اول ، برج فیروزآباد ، قطور
و در مورد دوم مناره‌های دوران اسلامی ، باریک است و اضافه
بر آن در مورد اول پلکان دره‌های آزاد و در مورد دوم محصور
در جدار خارجی است . اخیراً در مسجد حضرت امیر (ع)
امیرآباد تهران مناره‌ای ساخته شده که پلکان آن دره‌های آزاد

به دور محور نسبتاً باریکی می‌پیچد و در واقع رجعتی به قبل از اسلام می‌باشد.

۳ - مناره‌های مساجد ایران از قرن اول تا پنجم هجری ساده و منفرد، گاهی وصل به بنا مانند مسجد جامع نائین و گاهی با فاصله از بنا چون مسجد گلپایگان، ساخته می‌شد ولی از اوایل قرن هفتم هجری جفت مناره درمدخل بنا معمول گردید و به گفته دونالدن . ویلبر : « استادانه‌ترین و از نظر معماری زیباترین وسیله اهمیت‌دادن به سردری که به خیابان باز می‌شد، بلند ساختن آن و قراردادن دو مناره در دو طرف آن بود »^{۴۳}.

۴ - بتدریج بر تعداد مناره‌های مساجد و مدارس و زیارتگاهها اضافه و اطاقکی به نام « مئذنه » افزوده گردید مانند مسجد شاه اصفهان که چهار مناره و مدرسه سپهسالار تهران که هشت مناره و آستانه حضرت معصومه (ع) (شکل ۵) که تعداد کثیری مناره‌های بالکن‌دار دارد .

شکل ۱۳ - مناره ایوان جنوبی مسجد شاه اصفهان مورخ اوایل قرن یازدهم هجری که باکاشی و موزائیک مزین شده است . قرینه مناره در طرف دیگر ایوان وجود دارد

۵ - مناره‌های تزئینی اسلامی ایران :

مناره در بناهای مذهبی قاعده‌ای برای اینکه مئذنه باشد بوجود می‌آمده ولی در ایران جنبه تزئینی آن قوی‌تر بوده و به قول دکتر زکی محمدحسن دانشمند مصری : « مناره‌های ایرانی بواسطه ارتفاع زیادی که داشته برای اذان گوئی بکار نمی‌رفت و اذانگو بالای بام مسجد اذان میداده است و در واقع این مناره‌ها بیشتر برای زینت بنا بکار میرفته است »^{۴۴}. نظر دانشمند مذکور مورد تأیید است زیرا هم‌اکنون که مؤذن در پشت میز خود و وسیله بلندگو اذان می‌گوید باز هم مناره ساخته می‌شود و دو شاهد صادق دو مناره مسجد دانشگاه تهران است که در چند ساله اخیر ساخته شده و هنوز کاشیکاری گنبد آن به پایان نرسیده است .

مناره‌های تزئینی از نظر فرم و هم‌چنین از نظر زمینه مناسبی که در دسترس هنرکاران و هنرمندان می‌گذارد دارای اهمیت فوق‌العاده است و چند رشته از هنرهای تزئینی دیگر را به خدمت می‌گیرد و به بناها زینت می‌بخشد .

اول از نظر فرم :

۱ - مناره‌ها با ارتفاع بلند خود که بسوی آسمان برافراشته است نظراً به بالا می‌کشاند و عظمت را القاء می‌کند و عظمت خود یک زیبایی شدید است . استاد محترم علی‌نقی وزیری درباره عظمت می‌گوید : « عظیم نقطه مقابل قشنگ است ، این واژه یک نوع زیبایی خاص شدیدی را توصیف می‌کند که بوسیله مشاهده موجودات یا اشیائی که دارای عظمت و جلال و جذب هستند ، احساس می‌گردد »^{۴۵}.

۲ - مناره‌ها با باریک شدن و وسیع شدن تنه و حلقه‌ها و قرنیس‌های تزئینی خود زیبایی خاصی را القاء می‌کنند که می‌توان آنرا در دسته‌های گل ، بخصوص نیلوفر و میخک ، احساس نمود و شاید بهمین علت « گلدسته » نیز نامیده شده است مانند گلدسته‌های آستانه حضرت رضا (ع) در مشهد (شکل ۶)

۲۰ - جلد دوم تاریخ عمومی هنرهای مصور تألیف استاد علی‌نقی وزیری ، تهران ۱۳۴۰ ، ص ۲۲۵ - ۲۲۷ .

۲۱ - جلد اول جزوه دوم آثار ایران ، تألیف پرفسور گدار ، ترجمه سید محمدتقی مصطفوی ، تهران ۱۳۱۶ ، ص ۱۵۵ و ۱۵۶ .

۲۲ - صنایع ایران بعد از اسلام ، تألیف دکتر زکی محمدحسن ، ترجمه محمدعلی خلیلی ، تهران ۱۳۲۰ ، لوحه ۱ .

۲۳ - معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ، اثر دونالدن . ویلبر ، ترجمه دکتر عبدالله فریار ، تهران ۱۳۴۶ ، ص ۴۳ .

۲۴ - صنایع ایران بعد از اسلام ، تألیف دکتر زکی محمدحسن ، ترجمه محمدعلی خلیلی ، تهران ۱۳۲۰ ، ص ۵۳ .

۲۵ - زیباشناسی در هنر و طبیعت تألیف علینقی وزیری ، چاپ دوم ، تهران ۱۳۳۸ ، ص ۱۸۲ و ۱۸۳ .

و گلدسته‌های مسجد سپهسالار تهران مورخ اواخر قرن سیزدهم هجری .

۳ - جفت مناره‌ها ، اضافه بر عظمت ، تقارن را القاء می‌کند و قرینه‌سازی مشخصه غالب هنرهای هندسی ایرانی ، بخصوص معماری ، است مانند جفت مناره ایوان جنوبی مسجد گوهرشاد مشهد^{۳۶} (شکل ۷) و دومناره منارجنبان اصفهان^{۳۷} (شکل ۸) .

دوم از نظر زمینه تزئینی :

۱ - مناره‌ها زمینه مناسبی برای اعمال ذوق و سلیقه هنرمندان در هنر آجرکاری است . آجرکاری و تزیینات آجری همیشه مورد توجه معماران ایرانی بوده ولی آجرچینی پرکار و پرنقشه از خصوصیات معماری دوره سلجوقیان بوده^{۳۸} و دانشمند محترم استاد سید محمدتقی مصطفوی بیش از ۲۵ مناره آجری و دارای تزیینات آجری مربوط به قرن پنجم تا هشتم هجری ، آمار کرده است^{۳۹} .

در این مناره‌ها ، با آجر ، نقوش هندسی : کثیرالاضلاعها ، مستطیل‌ها ، مربع‌ها ، مثلث‌ها ، لوزیها ، زیگراگها ، ضرب‌درها ، صلیب‌ها ، مشبک‌ها و غیره با تغییررنگ یا پس‌وپیش‌گذارند آجرها القا گردیده و علاوه بر آن خطوط کوفی زیبایی با قطعات آجر ایجاد گردیده است . یکی از مثالها منار مسجد علی اصفهان (شکل ۹) است که تزیینات متنوعی دارد :

۱ - قسمت پائین ساقه شامل نقوش کثیرالاضلاعها ، صلیب‌ها ، گل‌های چهارپر ضربدری ، ستاره‌های شش‌پر و هشت‌پر و لوزیهای ظریف می‌باشد که حدود آنها با تکرار بسیار دقیق و خاص مشخص گردیده است^{۴۰} .

۲ - قسمت وسط ساقه شامل لوزیهای مضرس که با تعبیه نوارهای اریب چپ و راست و متقاطع فراهم و در داخل هر یک لوزی کوچک مضرس دیگری القاء شده است . این لوزیهای کوچک و بزرگ ردیفهای مرتب عمودی تشکیل می‌دهد و به هر نسبت که ساقه مناره ، به علت وضع مخروطی خود ، باریک‌تر می‌گردد مساحت آنها کمتر می‌شود . اضافه بر لوزیها ، از تقاطع نوارهای متقاطع ، قوسهای جناغی زیبایی در این قسمت القاء می‌گردد^{۴۱} .

۳ - دو حلقه کتیبه آجری با خط نسخ قائم‌الزاویه که بین نقوش هندسی زیر و تاج بالای خود تنوع مطبوعی بوجود می‌آورد^{۴۲} .

۴ - تاج نعلبکی مانند که ۹۳ سانتی‌متر از تنه مناره را تشکیل می‌دهد و با کارگذارند آجرهای بزرگ ، به طور عمودی و اریب ، شکلی با خطوط شعاعی و شبیه گل میخک القاء کرده است^{۴۳} .

۵ - قسمت بالای تاج مذکور که نقوشی نظیر نقوش قسمت

شکل ۱۳ - مناره مدرسه مادرشاه اصفهان مربوط به اواخر دوره صفوی که زیر اطاقک بالای آن با مقرنس استالاکیتی مزین شده است

وسط ساقه در آن بچشم می‌خورد^{۴۴} .

۶ - کتیبه مجاور تاج دوم که با کارگذارند قطعات کاشی ، بطرز موزائیک کاری ، و یا خط نسخ قائم‌الزاویه احداث گردیده و با رنگ فیروزه فام ، در کنار آجرهای خاکی رنگ ، زیبایی و اثر خاصی دارد^{۴۵} .

۷ - تاج دوم و میله بالای آن که فعلاً مخروبه است و احتمالاً تزییناتی نظیر تاج و میله پائین خود داشته است^{۴۶} .

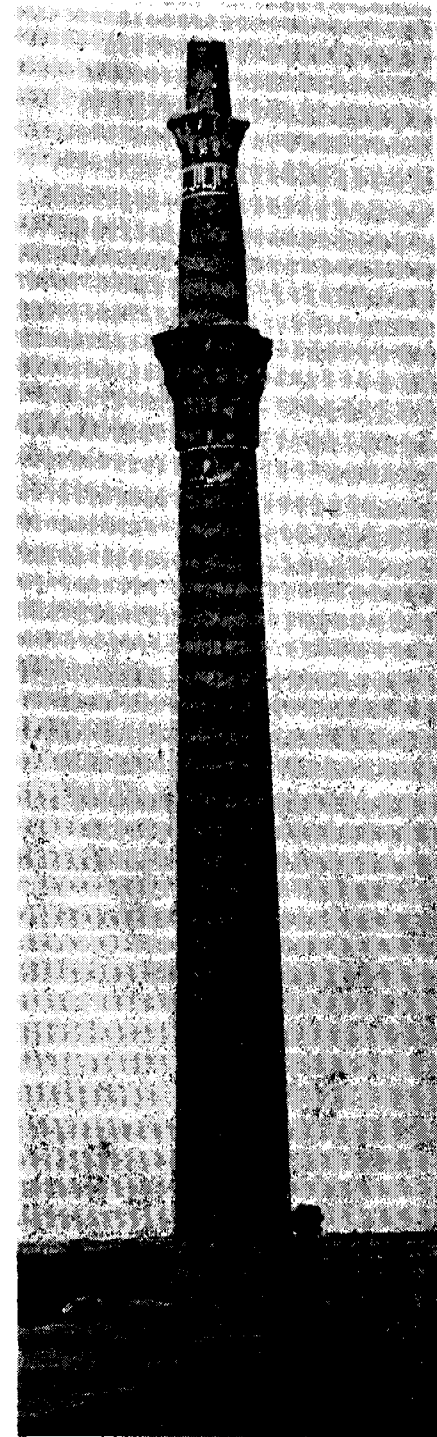
۲ - مناره‌ها شیارهای تزیینی را القاء می‌کند . مثال این مورد برج مسعود غزنوی در غزنین ، (شکل ۱۰) خارج مرزهای فعلی ایران ، است . این بنا مورخ ۵۰۸ هجری و شیارهای آن شبیه کتاب‌بازی است که جفت صفحه‌های طرفین آنها خطوط کوفی و حواشی و منون مزین را به بینندگان القاء می‌کند . یکی از مثالهای زیبای مناره‌های شیاردار ، قطب منار دهلی منسوب به اوایل قرن هفتم هجری است^{۴۷} . قطب منار (شکل ۱۱) یکی از زیباترین مناره‌های مدور اسلامی است و ساقه آن با چهار رشته مقرنس کمربندی به پنج قسمت تقسیم شده و سه قسمت پائین ساقه با شیارهای دنده‌ای و با زاویه مزین شده است^{۴۸} .

۳ - بعضی مناره‌ها دارای طاق‌نما و نفول است و با پست

وبندیهای سطح خود ایجاد سایه و روشن و القاء زیبایی می کند مانند مناره مسجد يك ایوانی نیریز که در ۳۴۰ هجری ساخته شده و در سالهای ۳۶۴ تا ۵۶۰ هجری تعمیر و تکمیل گردیده است.^{۴۹}

۴ - اکثر مناره‌ها دارای خطوط کوفی و نسخ آجری و خطوط نسخ و نستعلیق کاشی و در واقع زمینه هنر نمائی خطاطان و آجرکاران و کاشی تراشان با ذوق است و در این مورد، اضافه بر منار مسجد علی که فوقاً بیان شد^{۴۰}، می توان به جفت مناره مسجد گوهرشاد مشهد مورخ ۸۲۱ هجری اشاره کرد. این

شکل ۱۴ - منار ساریان
اصفهان مربوط به قرن
ششم هجری

مناره‌ها در روی پایه سنگی قرار گرفته و وصل به طرفین ایوان جنوبی می باشد و تزیینات آن، از پایه سنگی تا حلقه مقرنس زیر مئذنه عبارت است از:

- ۱ - يك كتيبه با خطوط بنائی درشت و قطعات موزائیک.
- ۲ - يك ردیف طاق نماهای جناغی که از ارتفاع و انشعاب پایه‌های موزائیکی القاء می گردد.
- ۳ - تعداد کثیری لوزیها که از ادامه و تقاطع دو شعبه پایه‌های طاق نماهای جناغی حاصل می گردد و تمام ساقه مناره‌ها را در بر می گیرد و در عین حال، چهار به چهار، لوزیهای بزرگتری القاء می نماید. در داخل این لوزیها کلمات مقدس، از جمله نامهای مختلف خدا، با قطعات موزائیک ایجاد گردیده و سطح جالب توجهی را بوجود آورده است.
- ۴ - يك كتيبه با خطوط ثلث زیبا که لوزیها را در بالا محدود می نماید.^{۴۱}

۵ - مناره جلوه دهنده هنر موزائیک و کاشیکاری است. مثال بارز این مورد، اضافه بر مناره‌های مسجد گوهرشاد مشهد که فوقاً گذشت، جفت مناره طرفین ایوان جنوبی مسجد شاه اصفهان (شکل ۱۲) مورخ ۱۰۲۰ - ۱۰۴۷ هجری است که با ظرافت و دقت کامل صورت گرفته و زیبایی خیره کننده‌ای القاء می کند. در سطح این مناره‌ها با قطعات ظریف موزائیک و نوارهای باریک کلمه «علی» در آورده شده و در عین حال ضربدرها، زیگزاگها، لوزیها، مستطیلها، و مربعها القاء شده است.^{۴۲}

۶ - بعضی مناره‌ها پیچ تزیینی را القاء می کند و گویی با دوران خود فضا را می شکافد و به آسمان راه می جوید.

۲۶ - A. U. Pope, Persian Architecture, London, 1965, p. 200, No. 265.

۲۷ - معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، اثر دونالد ن. ویلبر، ترجمه دکتر عبدالله فریار، تهران ۱۳۴۶، ص ۱۶۷ و تصویر ۱۱۷.

۲۸ - ایضاً معماری اسلامی ایران، ص ۵۳.
۲۹ - جزوه شماره ۳ هنرهای تزیینی ایران، نوشته و تنظیم آقای سید محمدتقی مصطفوی، تهران ۱۳۴۴، ص ۱۳۲ تا ۱۳۸.

۳۰ تا ۳۶ - آثار ایران، جلد اول جزوه دوم، نوشته پرفسور گدار، ترجمه سید محمدتقی مصطفوی، تهران ۱۳۱۶، ص ۱۶۸ تا ۱۷۳ و A. Godard, L'art de l'Iran, Paris, 1962، شکل ۱۳۲.

۳۷ و ۳۸ - آینه هنر، نشریه اداره اطلاعات هند، تهران ۲۶ ژانویه ۱۹۶۸ میلادی، روی جلد؛ برای ملاحظه انواع مختلف شیار و بناهای شیاردار به شماره ۱۱۰ مجله هنر و مردم آذر ۱۳۵۰، نوشته نگارنده مراجعه شود.

۳۹ - A. Godard, Atharé Iran, 1936, T. 1, p. 171 - 172.

۴۰ - به رفرانس ۲۹ مراجعه شود.

۴۱ - A. U. Pope, Persian Architecture, London, 1965, p. 200.

۴۲ - Idem, Persian Architecture, PL. XXIV.

۲ - يك ردیف شبه مثلثهای مقرر که چون طاق نماها با قوسهای جناغی به نظر می رسد .

۳ - يك ردیف شبه مثلثهای دیگر که با دوردیف مذکور يك تاج زیبا القاء می کند .

تعداد مناره های مقرنس دار مزین به کاشی و موزائیک ، از دوره تیموری تا عصر حاضر ، فراوان است و مناره های مسجد گوهرشاد مشهد^{۴۷} ، مسجد شاه اصفهان^{۴۸} ، مدرسه مادر شاه اصفهان^{۴۹} (شکل ۱۳) و مدرسه سپهسالار تهران^{۵۰} از آن جمله است . در این جا می باید یاد آور شد که هر مناره فقط نشان دهنده يك هنر نیست بلکه بعضی از مناره ها جلوه دهنده مجموعه ای از هنرهای تزئینی مانند خطاطی ، کاشیکاری ، مقرنس و پیچ تزئینی ، نقوش هندسی و گل و بته های مختلف است و اگر ، به گفته استاد محترم دکتر زرین کوب مسجد موزه هنرهای اسلامی است ، مناره آئینه تمام نمای آن موزه می باشد .

نتیجه :

۱ - منار و مناره یعنی آتشگاه و روشنی جای که آتش فروزان و فانوس آویزان بالای آن مسافری را در شب راهنمایی و ساکنین اطراف خود را نور می بخشیده است . مناره هم اکنون با رفعت خود برق شهر را بهتر جلوه گر می سازد .

۲ - مناره از قدیم الایام در ایران و سایر کشورها معمول بوده و جنبه مذهبی داشته و در عین حال برای ثبت بعضی مطالب تاریخی مورد استفاده بوده است .

۳ - مناره از نظر فرم و زمینه مناسبی که در دسترس هنرمندان گذارده و می گذارد دارای جنبه تزئینی قوی بوده و عظمت و زیبایی خیره کننده ای القاء می کند .

۴ - مناره در دوران اسلامی نام « مئذنه » نیز بخود گرفته است ولی این نام مستلزم صعود مؤذن به قلعه آن نبوده است بلکه مؤذن می توانسته در محل مناسب تری ، در مسجد یا مدرسه ، اذان بگوید . بعلاوه مئذنه بودن منافاتی با راهنما بودن و یا مزین بودن مناره ها نداشته است کما آنکه هم اکنون در انتهای مئذنه بعضی قراء و قصبات فاقد برق ، فانوس روشن می کنند .

۴۳ - معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ، اثر دونالد ن . ویلبر ، ترجمه دکتر عبدالله فریار ، تهران ۱۳۴۶ ، ص ۸۲ و تصویر ۱۶۱ .

۴۴ - Idem. Persian Architecture, P. 212 No. 283 .

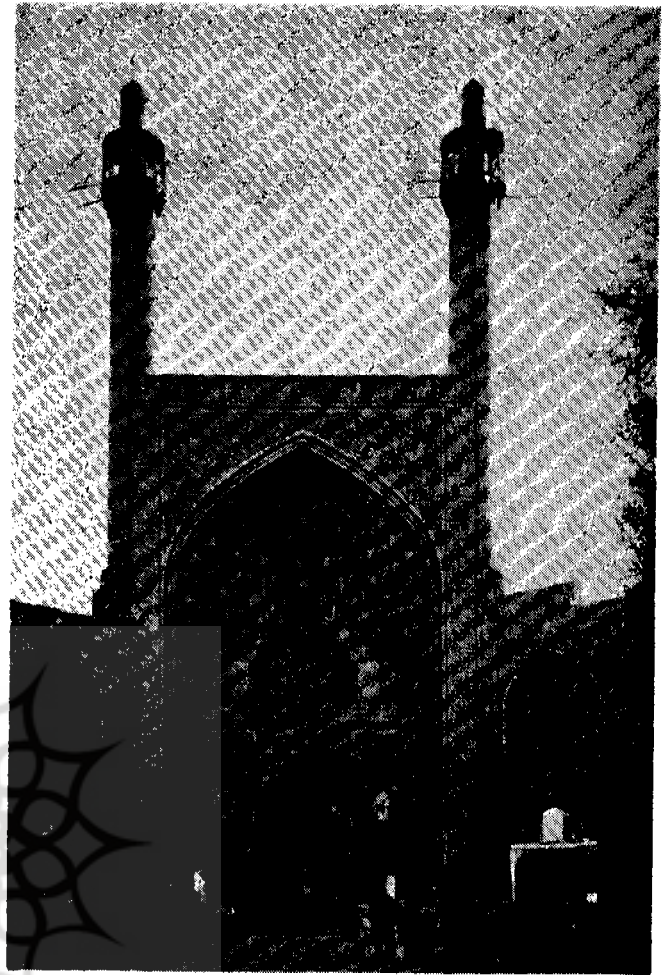
۴۵ - برای شناخت مقرنسهای مختلف به شماره ۱۰۳ و ۱۰۴ مجله هنر مردم صفحات ۸ تا ۲۵ و ۳۸ تا ۴۷ ، نوشته نگارنده مراجعه شود .

۴۶ - A. Godard, Athar-é Iran, T. 1, Fas. 1, 1936, pp. 111 et 113 .

۴۷ و ۴۸ - به رفرانسهای شماره ۴۰ و ۴۳ مراجعه شود .

۴۹ - ایضاً Persian Architecture ، ص ۲۳۳ نمره ۳۱۴ .

۵۰ - تاریخ مدرسه عالی سپهسالار ، تألیف ابوالقاسم سحاب ، تهران ۱۳۲۹ ، عکس روی جلد .

شکل ۱۵ - مناره های مدخل مسجد شاه اصفهان مورخ اوایل قرن یازدهم هجری که با پیچ مزین شده است

مثالهای این مورد مناره باغ قوشخانه^{۴۳} ، مورخ حدود ۷۳۰ هجری ، وجفت مناره مدخل مسجد شاه^{۴۴} (شکل ۱۵) ، هر دو در اصفهان ، است . پیچ این مناره ها با آجر و کاشی و قطعات موزائیک بطرز جالب توجهی نشان داده شده است .

۷ - مناره ها بهترین نشان دهنده مقرنس استالاکتیتی^{۵۰} است . بعضی از این گونه مناره ها با اطاقک بالا و مقرنسهای زیر آن چون چهل چراغهایی است که به جای آویزان شدن از سقف در انتهای ساقه مزین مستقر شده باشد . می توان گفت زیباترین مناره های مقرنس دار آجری منار ساربان اصفهان منسوب به قرن ششم هجری است^{۴۶} . این بنا (شکل ۱۴) اضافه بر نقوش آجری و کتیبه های زیبای خود دارای دورشته مقرنس آجری می باشد . رشته اول در بالای کتیبه بزرگ منار قرار دارد و عبارت است از :
۱ - يك ردیف جرز که از پائین بریده و آویزان به نظر می رسد .